

تاریخ عثمانی

از فتح استانبول تا مرگ سلطان سلیمان قانونی، نوشته پرفسور اسماعیل حقی اوزون چارشلی، ترجمه دکتر وهاب ولی، چاپ اول، تهران، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، ۱۳۷۰ ش، ۹۰۳ ص، وزیری، تیراژ ۲۰۰۰ نسخه، بهاء: ۴۵۰۰ ریال، جلد دوم.

درباره امپراطوری عثمانی که در طول تاریخ خود روابط تنگاتنگ سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و نظامی با ایران داشته و حوادث آن گاهی مستقیم در اوضاع ایران مؤثر بوده است، منابع قابل توجهی به زبان فارسی در دست نیست. آثار انگشت شماری هم که در این زمینه به فارسی نوشته یا ترجمه شده است با آنکه کوششی در شناساندن این امپراطوری به ایرانیان بوده است، بسیار ناقص و گهگاه غرض‌آلود بوده است.

این امپراطوری، که زمانی از عظمت و شکوه بیمانندی برخوردار بود، قلمرو آن از یک طرف از دروازه‌های وین تا یمن و عدن، و از طرف دیگر از ایران تا شهر

اوران در غرب الجزایر گسترده بود؛ و در طول فرمانروایی خود جنگ‌های بسیاری با مسیحیان (جنگ‌های صلیبی) و کشورهای همجوار، بویژه ایران، داشته است. از این رو، اطلاع و آگاهی ما ایرانیان از حوادثی که در دوره امپراطوری عثمانی در تاریخ ثبت شده، مخصوصاً در مورد روابط عثمانی با ایران و جنگ‌هایی که با ایران داشته و تجاوزاتی که به خاک کشور ما کرده بسیار لازم و ضروری است.

تاریخ عثمانی دومین جلد از دوره ده جلدی از این تاریخ است که پروفیسور اسماعیل حقی اوزون چارشلی، استاد فقید دانشگاه استانبول و عضو «مؤسسه تاریخ ترک»، آن را به رشته تحریر کشیده و از جانب همان مؤسسه انتشار یافته و شامل حوادثی است که از فتح استانبول تا پایان زندگی سلطان سلیمان قانونی در این امپراطوری رخ داده است. در اصل این تاریخ پیدایش و تأسیس حکومت ترکان تا اواخر قرن هیجدهم میلادی ۱۲۰۳ ق/ ۱۷۸۹ م است. پیش از چاپ این کتاب، مؤلف پیش درآمدی با عنوان مدخل برای تاریخ عثمانی نوشت که از جانب مؤسسه مذکور چاپ و منتشر گردید.

پروفیسور اسماعیل برای نوشتن تاریخ خویش از منابع بیزانس و لاتین (بویژه منابع ونیزی) وقایع نامه‌های زمان عثمانی، که بخشی از آنها عربی بوده‌اند، و اسناد و مدارکی که جدیداً در نتیجه بررسیها و تحقیقات یافته شده است بهره گرفته است. در این اثر مؤلف خواسته است که مختصری درباره روابط فیما بین این امپراطوری با همسایگان آن و دول اروپایی سخن گوید و در این زمینه به جوانبی پردازد که در هیچیک از منابع تاریخی مربوط به عثمانی یا سابقه نداشته و یا با این کیفیت به آن پرداخته نشده است. همچنین در مورد مناسبات دولت عثمانی با دولتهای معاصر خود نیز مطالب با ارزش و مهمی عنوان کرده است که شایسته است در تحقیقات تاریخی مربوط به آن دوره مورد توجه قرار گیرد.

مؤلف می‌گوید که در تنظیم این کتاب کلیه منابع و مآخذی را که در قرون اخیر نوشته شده دیده است و از آنها استفاده کرده است؛ اما چنانکه از مطاوی کتاب برمی‌آید. وی آن منابع را بیطرفانه ندیده بلکه بعضی را بر بعضی مزیت داده است.

بویژه در مورد پیدایش دولت بزرگ صفوی و روابط عثمانی با آن حکومت مطالبی نوشته که خالی از تعصب و جانبداری نیست.

به موجب اسناد و مدارک تاریخی و بررسیهایی که در مورد قومیت و نژاد و آداب و سنن عثمانیان به عمل آمده بیشتر آنها را از تیره کایی (اغوزها) دانسته‌اند؛ گرچه برخی این نظریه را مورد تردید قرار داده‌اند. در مورد اینکه آنان از چه زمانی رسماً به حکومت رسیده‌اند اختلاف نظر وجود دارد، اما نخستین زمانی که مربوط به حکومت و ریاست آنان دانسته شده ۶۸۰ ق/ ۱۲۸۱ م است که عثمان بیگ، نیای بزرگ این خاندان، به ریاست عشیره خود انتخاب شد، و به همین دلیل هم نوادگان وی به «عثمانی» معروف شدند. البته نخستین کسی که دولت عثمانی را تأسیس و تشکیلات حکومتی عثمانی را به سبک حکومت سلجوقیان پی‌ریزی کرد، اورخان بیگ، فرزند عثمان بیگ، بوده است.

جلد دوم تاریخ عثمانی چنانکه از عنوان نیز پیداست: «از فتح استانبول تا مرگ سلطان سلیمان قانونی» شامل حوادث بیش از یک قرن امپراطوری عثمانی است. در طی این مدت دولت عثمانی پس از فتح استانبول پایه‌های امپراطوری بزرگ خویش را بنا نهاد و به حدی قدرت و گسترش یافت که دولتهای اروپایی معاصر خویش را به وحشت افکند. اشاره می‌کنیم که مترجم محترم بر این کتاب مقدمه‌ای نوشته و در آن، ضمن معرفی کتاب و نویسنده آن، به او و اثر وی تاخته است. انتقادات ایشان بسا که خواننده را نسبت به ارزش و درستی مطالب کتابی که برای خواندن به دست گرفته است به تردید وادارد.

این کتاب به چهل فصل تقسیم شده است و در آنها مطالب متنوع و جالب و خواندنی یافت می‌شود و به قول مترجم آنها را در هیچیک از منابع تاریخی مربوط به این دوره نمی‌توان یافت. اکنون باختصار به مطالب هر فصل اشاره می‌کنیم.

مطالب این فصول را می‌توان به ۵ بخش تقسیم کرد، که هر بخشی از آن مربوط به یک دوره از سلاطین عثمانی است.

۱- بخش اول، شامل فصول ۱ تا ۱۱ کتاب، از فتح استانبول در ۲۰ جمادی

الاول ۸۵۷ ق/ ۲۹ مه ۱۴۵۳ م آغاز می‌گردد؛ سپس بررسی کوتاهی درباره دولتهای موجود در سه قاره آسیا، اروپا و آفریقا، هنگام فتح استانبول، و چگونگی تحریکات پاپ نیکلای پنجم و تشویق دول مسیحی برای مقابله با دولت عثمانی که با دوراندیشی ترکها آن تحریکات بی‌اثر ماند. این بخش با این مطالب ادامه می‌یابد: فتوحات عثمانی، الحاق صربستان و موریه به خاک عثمانی، تصرف بعضی از متعلقات و نیز، کشتیرانی و تشکیل ناوگان دریایی عثمانیها و فعالیت آن در دریای مدیترانه و اهمیتی که ترکها به آن می‌دادند؛ ایجاد نخستین کارگاههای کشتیرانی و کشتی‌سازی، متصرفات عثمانیها در مدیترانه و فتح جزایر آن، فتوحات آنان در منطقه جنوب دریای سیاه و اشغال امیرنشین جاندار (جندر) و امپراطوری طرابوزان، و بخشی از خاک جمهوری جنووا، و فتوحات سلطان محمد فاتح در آلبانی ملداوی و جنگ با مجارها، رقابت بین عثمانیان و آق‌قویونلوها بر سر امیرنشین قرمان، که سرانجام به تصرف عثمانیها درآمد، جنگهای عثمانی و ونیز که به جنگهای صلیبی انجامید و با مرگ پاپ پی سوم آن جنگها خاتمه یافت و صلحی بین عثمانیان و ونیزها برقرار شد. جنگهای عثمانی در شمال دریای سیاه و اشغال خان نشین کریمه (دشت قباچاق) و جنگ با ایتالیا، دولتهای ممالیک در آسیا و آفریقا، و نگاهی به زندگی سلطان محمد فاتح و مطالبی درباره دانش دوستی او و علاقه وی به فرهنگ و تمدن، و بالاخره انتقال مهاجران و استادکاران و معماران از بلاد فتح شده به استانبول جهت آبادانی و پیشرفت آن شهر و بنای کاخها و مؤسسات علمی و اجتماعی در آن شهر.

نویسنده از فصل ۱۲ تا ۱۸ درباره چگونگی به سلطنت رسیدن سلطان بایزید پس از مرگ سلطان محمد فاتح، و جنگها و منازعات داخلی وی با رقیبان بر سر جانشینی پدر سخن گفته است. مطالب این فصول عبارت است از: جنگهای دولت عثمانی با لهستان، بررسی روابط عثمانی با ممالیک تا زمان بایزید دوم، روابط عثمانیها با دولتهایی که در قرون ۱۴ و ۱۵ میلادی موجود بوده‌اند، نخستین ارتباط آنان با مسلمانان اندلس و انتقال آنها به آفریقا، جنگهای بایزید با ونیزها، که بار

دیگر به جنگهای صلیبی بدل شد، حوادث مجارستان و آخرین سالهای حکومت بایزید و شخصیت و مرگ وی. مهمترین مطالبی که در فصلهای ۱۷، ۱۹، ۲۰ و ۲۴ آمده است مربوط است به پیدایش دولت صفویه و تاسیس حکومت شیعی مذهب در ایران به وسیله آنان. زندگینامه شیخ صفی‌الدین، سرسلسله صوفیان اردبیل، و جانشینان وی، شیخ جنید و شیخ حیدر، و به سلطنت رسیدن شاه اسماعیل صفوی باختصار آمده است. این بخشها اختصاص دارد به بیان چگونگی نفوذ شاه اسماعیل و صفویان در بین علویان و قزلباشهای ساکن خاک عثمانی، بویژه در آناتولی، و تحریکات گهگاه آنان از سوی شاه اسماعیل و صفویان که آنان را علیه سلاطین عثمانی می‌شوراندند، همچنین سیاست شاه اسماعیل، بویژه در آخرین سالهای زندگی بایزید، با دولت عثمانی و مکاتباتی که وی با سلطان سلیم، جانشین سلطان بایزید، داشته است. مؤلف اهمیت ظهور و تاسیس دولت صفویه و رسمیت یافتن مذهب شیعه را در ایران ناچیز جلوه داده و قدرت و برتری دولت و امپراطوری عثمانی و پیروزیهای آنان را، بویژه در جنگ چالدران که بین سلطان سلیم و شاه اسماعیل رخ داد، عظیمتر از آنچه واقعاً بوده به قلم داده است، بی‌آنکه سابقه ممتد و طولانی و نیروی نظامی چند صد ساله امپراطوری عثمانی را در مقابل دولت تازه پای صفوی به حساب آورد. این بخش با مطالبی راجع به بایزید و شخصیت و مرگ وی و به سلطنت رسیدن سلطان سلیم به پایان رسیده است.

بخش بعدی، که از فصل ۱۹ آغاز و به بخش ۲۱ خاتمه می‌یابد، مربوط است به زندگی سلطان سلیم عثمانی و آخرین مناسبات ترکها و دولت ممالیک مصر، شخصیت و مرگ سلطان سلیم، و چگونگی به سلطنت رسیدن سلطان سلیمان قانونی و ۵ سال حکومت وی که در این دوره شهر بلگراد تصرف کردید، و نیز مطالبی راجع به جنگ عثمانیها با مجارها و آلمانها.

بخش چهارم آن از فصل ۲۲ آغاز می‌شود و تا فصل ۲۸ ادامه می‌یابد، و این وقایع در آن ذکر شده است: فعالیتهای دریانوردی ترکها در زمان سلطنت سلطان سلیمان قانونی، تاسیس پایگاههایی در سواحل آفریقا، جنگهای دریایی با ونیزها و

کمکهای ناوگان دریایی عثمانی به فرانسویها در مقابل اسپانیاییها و تصرف جزیره مالت توسط عثمانیها، جنگهای هند و عثمان، فعالیتهای پرتغالیها در اقیانوس هند، تصرف عدن و الحاق یمن به خاک عثمانی، مطالبی درباره شاهزادگان عثمانی و تحریکاتی که میان آنان فتنه برپا کرد؛ و سرانجام آخرین فعالیتهای و جنگهای سلطان سلیمان قانونی و زندگی و مرگ وی.

در بخش پنجم مطالب متنوع و مهمی راجع به دولتهای خودمختار تابع امپراطوری عثمانی، از خان نشین کریمه تا امیرنشین اردل، و روابط دولت عثمانی با دول آسیایی و اروپایی در فاصله نیمه اول قرن ۱۵ تا نیمه قرن شانزدهم میلادی مورد گفتگو قرار گرفته است. این دولتها عبارت بودند از: آق قوینلوها، صفویان، ممالیک، امپراطوری طرابوزان، سمرقند، بخارا، حوزه دریای مدیترانه، پاپ، روسیه، لهستان، اتریش، فرانسه، اسپانیا، پرتغال، ایتالیا، ونیز، سیسیل، میلان، فلورانس، جنووا و مجارستان. و اشاره ای به اکتشافات علمی و انقلابها و اصلاحات دینی که در مجموع به عنوان رنسانس اروپا شناخته شده است و پیدایش صنعت چاپ که در طی یک قرن در اروپا به وجود آمده است.

مطالبی درباره خاندان عثمانی، وزرای اعظم، تشکیلات نظامی، نحوه اداره ایالات، تشکیلات علمی، هنرهای زیبا و جنبشهای فکری و علمی که از دو مکتب حاکم آن زمان، یعنی مکتب فخرالدین رازی و جلال الدین دوانی، به وجود آمدند، سیر ادبی در قرون مذکور، ادباء، حکماء، پزشکان، مورخان، جغرافیدانان، موسیقیدانان، استادان خط و نقاشی، صحافی، تذهیب کاری، معماری و معماران، هنرهای مخملبافی و قالیبافی، جنبشهای علمی، و تأسیس دارالفنون در زمان سلطان محمد فاتح، اشاره به برخی تألیفات در فنون و علوم مختلف، بویژه ادبیات، ایجاد مؤسسات اجتماعی مانند مساجد، بیمارستانها، مؤسسات خیریه، کتابخانهها، زندگینامه برخی از دانشمندان برجسته که از تاسیس دولت عثمانی تا اواسط قرن ۱۶ میلادی ظهور کرده اند و اشاره به کتب و آثار معروف آنان و بالاخره نگاهی گذرا به اوضاع اقتصادی، معادن، صادرات، واردات و حکومت عثمانی،

مراکز و اسکله های مهم تجاری، پولی و معاملات ارزی و مانند آن در فصول ۲۹ تا ۴۰ به شرح درآمده است.

پایان بخش کتاب فهرستی مفصل راجع به اعلام، اماکن، قبایل و خاندانها، همراه با چندین نقشه تاریخی از جغرافیای خاک و حکومت عثمانی در قرن مورد بحث ضمیمه گردیده است؛ و در پایان آنها شجره نامه مفصلی راجع به سلاطین عثمانی در این دوره، از سرسلسله آنان محمد فاتح تا سلطان سلیمان قانونی، و فرزندان و نوادگان آنان مندرج گردیده است.

نکته ای که لازم به تذکر است اینکه مترجم محترم با تمام جدیت و کوششی که در ترجمه کتاب به عمل آورده گاهی عبارات وی نارسا و مبهم است. امید است در مجلدات دیگر به کوشش مترجم محترم و احیاناً ویراستار این کتاب این نقیصه مرتفع شود. در حروف چینی و تنظیم فصول و عناوین کتاب و رعایت فاصله بین عناوین و مطالب کتاب قدری سهل انگاری کرده اند. صرف نظر از عدم رعایت فاصله معهود بین عناوین و سطور مطالب کتاب، نقص بزرگی که بسیار آشکار است این است که در بسیاری از موارد عنوان و سر موضوع برخی مطالب کتاب در پایان یک صفحه آمده در حالی که مطالب مربوط به آن عنوان از صفحه بعد آغاز شده است.

علی رفیعی

مطالعات فرهنگی

علوم انسانی